

Kertész Róbert¹

FEJEZETEK A TÖRÖK KORI SZOLNOK KUTATÁSTÖRTÉNETÉHEZ ÉS EGY ÚJABB AZONOSÍTOTT OBJEKTUM: A VESZTŐHELY²

„[...] Remélem lesz egy nyugodtabb idő, amikor Szolnok város és várának jelentős multja az eddigieknél nagyobb szintézisben fog napvilágot látni, mely e fejlődő és nagyratörő városhoz teljesen méltó lesz. [...]”

Komáromy József (1943, 72)

A hódoltság kori Szolnok palánkfalal, árokkal övezett várának és városának épített örökségéről rendkívül kevés az egzakt ismeret, az erődítésekén kívülre esőkről pedig szinte semmit nem tudunk. Jelen cikkünkben előbb időrendben áttekintjük a Tisza-menti szandzsákszékhellyel foglalkozó jelentősebb, régészeti és topográfiai vonatkozású forrásközléseket, feldolgozásokat. Ezt követően rátérünk a címben szereplő objektumra, a korábban még csupán feltételezés szintjén körvonalazott vesztőhelyre. Az írott és képi források elemzése alapján ennek nemcsak egyértelmű léte bizonyítható, hanem a talajmechanikai fúrások adatainak ismeretében egykori helyének megállapítására egyaránt reális lehetőség nyílt. Az elért eredményeknek az ad megkülönböztetett hangsúlyt, hogy a történeti városmag adatokban igencsak szűkölködő külterületén lokalizálhatók.

ADDENDA TO THE OTTOMAN PERIOD HISTORY OF SZOLNOK – THE LOCATION OF THE SITE OF PUBLIC EXECUTIONS

Very little is known about the built heritage of Szolnok during the Ottoman period. The little we do know is restricted to the town and the castle ringed by a palisade and ditch, and virtually nothing is known about the areas lying beyond the fortified areas. The present study first reviews, in chronological order, the most important archaeological and topographical studies and articles discussing the sanjak seat on the Tisza, and then describes the site of the public executions, whose existence and place were earlier only assumed. The detailed analysis of the written sources and the visual documents enabled the identification of the site, where a series of soil coring were performed to confirm the location. One interesting aspect of our findings is that the site is located in the outlying area of the historic town which barely appears in the records.

I. BEVEZETÉS

A török kori Szolnok építészetéről – a várárok É-i, illetőleg Ny-i szakaszát leszámítva, aminek hozzávetőleges nyomvonalát, a torkolattal együtt már csaknem két évszázada a Zagyva sajtátította ki, valamint a kisvíznél részlegesen és időszakosan, legutóbb 2003-ban, majd 2012-ben látható tiszai cölöphidak maradványaitól, végül pedig a várkút helyét jelző, Papi Lajos szobrászművész tervei alapján 1977-ben készített kávéától eltekintve – a felszínen semmi nyom nem maradt ránk. Viszont a földben és a folyóvizek mélyén ott rejtőzik a letűnt világ egy része. Ennek az egyszerű, kézzelfogható ténynek köszönhetően a település topográfiájá-

¹ régész, történész, Damjanich János Múzeum Szolnok, kertesz@djm.hu

² Lektorálta Dávid Géza turkológus, tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Török Filológiai Tanszék, Budapest, turkish@ludens.elte.hu

ban a régészeti ásatások szolgáltatathatják a legstabilabb bizonyítékokat. Számuk a megelőző évtizedekhez képest a közelmúltban valamelyest gyarapodott, hiszen sikeres kutatásokat végezhattünk két újabb, ám korábban még nem vizsgált helyszínen. Egyrészt felmértük, rekonstruáltuk, továbbá sokrétű: bűvárrégészeti, műszeres, természettudományos és műszaki vizsgálatok alá vontuk a város életében meghatározó szerepet játszó Tisza-hidakat (2003, 2006, 2012). Másrészt, hosszú évek előkészítő munkájának eredményeképpen, 2010-ben első alkalommal sikerült azonosítanunk és feltárnunk a kora újkori vár palánkfalának, valamint az előtte húzódó várároknak egy részletét. Lényegében ide sorolható még egy évtizedekkel korábbi, Csányi Marietta régész és Kaposvári Gyula múzeumigazgató által végzett ásatás is. Erre ugyan 1973-ban került sor a Vízi-kapu közelében, és a várbeli dzsámi Ny-i részének feltárását eredményezte, de közlése csak nemrégiben látott napvilágot (Kertész et al. 2012).

Mindezek fontos előrelépéseknek bizonyultak, azonban továbbra is nagy a lemaradás, emiatt lényegében nem írták felül azt a néhány évvel ezelőtt tett megállapításunkat, mely szerint a városi régészet nálunk gyermekcipőben jár (Kertész et al. 2007, 147–148). A történeti belváros helyrajzi rekonstrukciójának elkészítéséhez a foghíjas régészeti adatok önmagukban ugyanúgy nem elégségesek, mint közel 30 éve, amikor is a város neves helytörténésze, Kaposvári Gyula a probléma áthidalására az alábbi alternatívát ajánlotta: „[...] a történészek és a településtörténetet kutató szakemberek módszerét kell követnünk, akik a hadmérnöki, mérnöki módszerekkel készült város- és vártérképeket, rajzokat veszik alapos vizsgálat alá. Így rekonstruálni tudják legtöbbször a város települési szerkezetét a 17. század végétől, hiszen a felszabadító háborúk során a törököktől visszafoglalt várak, városok újjáépítésére számos hadmérnöki vázlat, terv vagy térkép készült. [...]” (Kaposvári 1983, 162). Ezzel a véleménynyel teljes mértékben egyetértünk, ugyanakkor a javasolt módszer csak a 17. század végétől alkalmazható eredményesen. Mivel nem nyújt megoldást a korábbi évszázadokra, az alábbi kérdések merülnek fel: *A 16–17. század vonatkozásában kibővíthető-e a Kaposvári-féle lista? Amennyiben igen, akkor melyek ezek, és milyen rendezőelv szerint aknázhatók ki?*

Az elmúlt évtizedben arra a felismerésre jutottunk, ha tovább szeretnénk mélyíteni ismereteinket a török kori Szolnokról, akkor a Kaposvári Gyula által lajstromba vett bizonyítékok körét némiképp újra kell gondolnunk. A (had)mérnöki felmérések, történeti térképek mellett vizsgálatainkat ki kell terjesztenünk lényegében az összes számításba vehető forrásra: írott kútfőkre, továbbá archív és recens légi felvételekre, illetőleg egyéb adatokra, például a talajmechanikai fúrásokra. Az elemzésekből nem szabad az egykorú látképeket sem kizárni, hiszen ezek a 16–17. század fordulójától kezdődően vizsgált korszakunk lezárulásáig, sőt még azon túl is bőségesen rendelkezésre állnak (Kertész et al. 2007, 151; Kertész et al. 2007a; Kertész 2010). Kaposvári szerint a szolnoki metszeteknek több mint 30 változata ismert (Kaposvári 1973, 1–2; 1983, 162), később Szalai Béla könyvének katalógusa a változatokkal együtt már 54 ábrázolást tartalmazott – közülük 46 db 17. századi, 8 db 18. századi, illetve év nélküli (Szalai 2001, 39. 126–128). Problémát jelent azonban, hogy forrásértékükről eltérő álláspontok kristályosodtak ki. Míg Kaposvári meglehetősen lesújtó véleménnyel volt róluk: „[...] A várábrázolások ilyen gazdagsága mellett is azt kell megállapítanunk, hogy tanulmányunk fő célkitűzését jelentő településtörténeti és topográfiai vizsgálatokra ezek nem vagy alig használhatók. [...]” (Kaposvári 1983, 162), addig a Damjanich János Múzeum 1996-ban megnyílt, jelenleg is látogatható állandó régészeti kiállításán a Polgár Zoltán régész instrukci-

ói alapján készített és a török kori Szolnokot megjelenítő nagyméretű makett egyetlen vedutát transzformált 3D-re. A forráscsoport megítélésében tehát közel sincs egyetértés – az előbbi kutató szinte teljesen elvetette, az utóbbi viszont abszolútizálta felhasználhatóságát.

Kutatásaink során magunk mindvégig figyelmet fordítottunk ugyan a vedutákra, de a forráskritikát sem mellőztük (Kertész et al. 2007, 151–154; Kertész et al. 2007a, 5–9; Kertész – Bana 2010, 64–66; Kertész 2010). Véleményünk szerint ugyanis a látképek számos értékelhető adattal bírnak,³ azonban szakmai érvek nem támogatják, hogy csupán egyetlen példányból kiindulva komplett település-makettet készítsünk. Jelentős részüknél ugyanis több-kevesebb arányban tetten érhető a dekoratív szemlélet. Ugyanakkor a Polgár Zoltán által a maketthez kiválasztott Gaspar Bouttats-metszet már arra példa, amikor az ábrázolt mesterséges (vár, város, épületek, utak, mezőgazdasági művelés alá vont területek) és természetes (dombok, hegyek) környezet csaknem teljesen elszakadt a valóságtól. Ebből következik, hogy nem hogy egy látkép, hanem annak egyetlen eleme sem tekinthető automatikusan megfellebbezhetetlen ténynek. A helyes módszer az, ha első munkafázisban leszűkítjük a kört az ún. ősforrásokra, és kizárólag azokat vetjük elemzés alá.⁴ Ezt követően pedig az egyes részleteiket külön-külön vizsgáljuk meg tüzetesebben, viszont egyedül azokra építünk, melyek ellenőrizhetőeknek bizonyulnak. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy magán a metszeten megjelenített bármely mesterséges és természetes objektum valóságtartalma kizárólag akkor fogadható el, ha azt további direkt és/vagy indirekt, egymástól függetlenül keletkezett forrás megerősíti (Kertész 2010).

Szolnok minél komplexebb helyrajzi rekonstrukciójának elkészítéséhez tehát a források közül előzetesen egyet sem szabad önkényesen kiostálni, de túlzottan preferálni sem. A rendelkezésre álló teljes információbázist kell áttekinteni, forráskritikát alkalmazva, mert enélkül nem születhet időtálló eredmény. Majd elemzés, végül egymásra épülő/egymást ellenőrző, a lehetőség függvényében korszerű módszereket (pl. az egyes objektumok diagnosztizálásakor műszeres vizsgálat, légi felvételezés, a szerves maradványoknál abszolút kormeghatározás, a hadmérnöki felmérések és történeti térképek esetében georeferálás) egyaránt felmutató, szakmailag hiteles feldolgozás esetén juthatunk csak árnyaltabb értékelésre.

II. SZOLNOK 16–17. SZÁZADI TELEPLÉSTOPOGRÁFIÁJÁNAK KUTATÁSTÖRTÉNETE

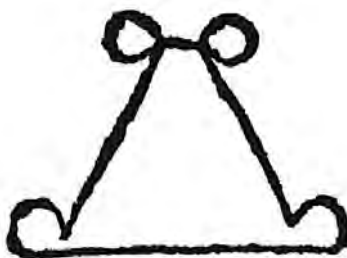
II. 1. Gorové László (1820–1821)

A kora újkori Szolnok helyrajzát, a vár legelső rekonstrukcióját közel 200 éve Gorové László (1820, 1821) készítette el mintaszerűen: írott és képi forrásokra, a helyszínen végzett személyes megfigyeléseire, valamint a helyiek ismeretanyagára alapozva. Lényegében helyesen

³ Itt most példaként csak a hódoltság kori város talán legjelentősebb épületére, a Bektas pasa-dzsámi azonosítására hivatkozunk, amire a stockholmi Királyi Hadilevéltárban található látkép alapján nyílt lehetőség (Kertész – Bana 2010, 73. 80; Kertész 2010).

⁴ A másolatokkal egyáltalán nem érdemes foglalkozni, hiszen azok az idő múlásával egyre távolabb kerültek előképeiktől (Kertész et al. 2007, 154; Kertész 2010).

határozta meg az 1550 őszen⁵ megkezdett várépítés fontosabb mozzanatait, a falak építőanyagát és szerkezetét. A 17. század végén, majd a 18. század elején is teljesen újjáépített erőd tervszerű elbontása már 1799-ben megkezdődött. Ennek ellenére a 19. század 20-as éveiben a részben még álló falazata, illetőleg azok maradványai alapján – a korábbi elképzelésektől (Istvánffy 2003, 204) eltérően – Gorové viszonylag pontosan állapította meg teljes alaprajzát (1. ábra). Megbecsülte a várbelső hosszúságát, szélességét, valamint a falak, illetőleg a bástyák magasságát és szélességét egyaránt. Tudósított a védművek állapotáról, továbbá arról, hogy melyik szakasz maradt meg legépebben. Emellett az eredetileg három kapu közül kettőről⁶ jegyzett le információkat: egyrészt felidézte a kőből készült, 1811-ben elbontott Ny-it, az időnként kiszáradó vizes árkon át odavezető felvonóhíddal, másrészt írt az 1820-ban még használatban lévő, D-i falon kialakított Vízi-kapuról.

1. ábra Gorové László közel 200 évvel ezelőtti vázlata az 1550–1551-ben épített szolnoki palánkvár alaprajzáról (Gorové 1820, 19)

Gorové László említést tett a vár épületeiről, egyebek mellett a 18–19. század fordulója körül már elbontott löportoronyról, valamint a még funkcionáló kaszárnyáról – ahol a sóházakat őrző katonák tartózkodtak –, a tisztek kvartélyairól és a „*hitvány*” kocsmáról. Nem kerülte el a figyelmét az É-i oldalon a salétromfőző lakhelye, kertje, továbbá a salétrom pajta, K-en pedig az ácsok és molnárok által épített „*tsinos*” házak, de a várbeli káplán hajléka és annak zöld pázsitos kertje sem. Viszonylag részletesen szólt a közel 300 éve álló, „*mészéről látható*” dzsámiról, ami katolikus templomként működött. Talán ma már a szolnokiak többségének is problémát okozna, viszont Gorovénak nem, hogy helytállóan értelmezze a mesterséges, 1550-ben kiásott várárok É-i és Ny-i szakaszát, és a megfigyelése szerint még aktív K-i Zagyva-ágot. Végül, az eddigiek mintegy megkoronázásaként, kitűnő érzékkel azonosította a vártól közvetlenül Ny-ra elterülő kora újkori város helyét, kiterjedését, továbbá az azt Ny-ról és É-ről övező sáncárok látható nyomvonalát. Mindezek miatt dolgozata napjainkban is pótolhatatlan forrás, nélkülözhetetlen kiindulási pontot és információbázist jelent (Gorové 1820, 16–23; Gorové 1821, 46–51).

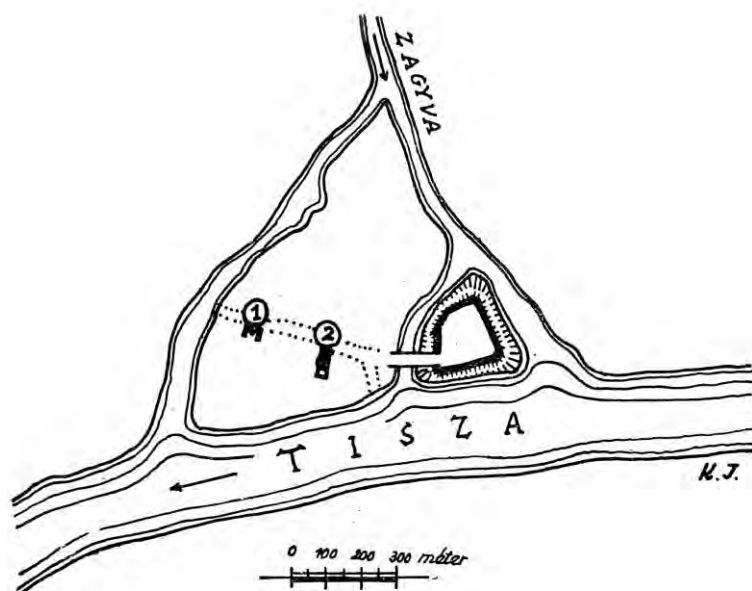
II. 2. 1854–1943

Váltakozó intenzitású és színvonalú, ugyanakkor sokrétű forrásközlések, feldolgozások időszaka következett. Ezt Palugyay Imre (1854, 302–304) – aki lényegében Gorové kivonatolta –, majd Hornyik János (1861, 449. 1862, 353–357), Ráth Károly (1865), Szalay László – Wenzel Gusztáv (1868), Bálinth Gábor (1870, 306), Szűcs István (1871, 200–201), Thallóczi Lajos

⁵ A várépítés lehetséges időpontja kapcsán Gorové László kezdetben még két évszám, 1549 és 1550 ősze között hezitált (Gorové 1820, 16–17), végül – tévesen – az 1549-es dátum mellett foglalt állást (Gorové 1820, 17–18. 22).

⁶ A K-i várkaput már jóval korábban, 1732–1742 között megszüntették (Kertész – Bana 2010, 83; Kertész 2010).

(1885, 53–60), Gyárfás István (1885, 24–25), Somogyi Ignác (1885, 1885a), Szendrei János (1889, 125–126. 137–139), Velics Antal – Kammerer Ernő (1890), Illéssy János (1893), Zoltai Lajos (1903, 1917, 1936), Karácson Imre (1908, 212–213), Kárrfy Ödön (1912), Vörös István (1922-ben részletekben megjelentetett, majd összevontan 2005-ben újra kiadott: 26–29), Fekete Lajos (1926, 1930, 16), Balogh Béla (1927, 160. 166–167), Pataki Vidor (1931, 103–104), Scheftsik György (1935, 87–89. 329–330), Elek István (1940, 5–9), Botár Imre (1941) és különösen Komáromy József (1943, 72. 77. 2. kép. 82–95. 101–102) munkái reprezentálják.

2. ábra Komáromy József Szolnok-rekonstrukciója (Komáromy 1943, 77. 2. kép)

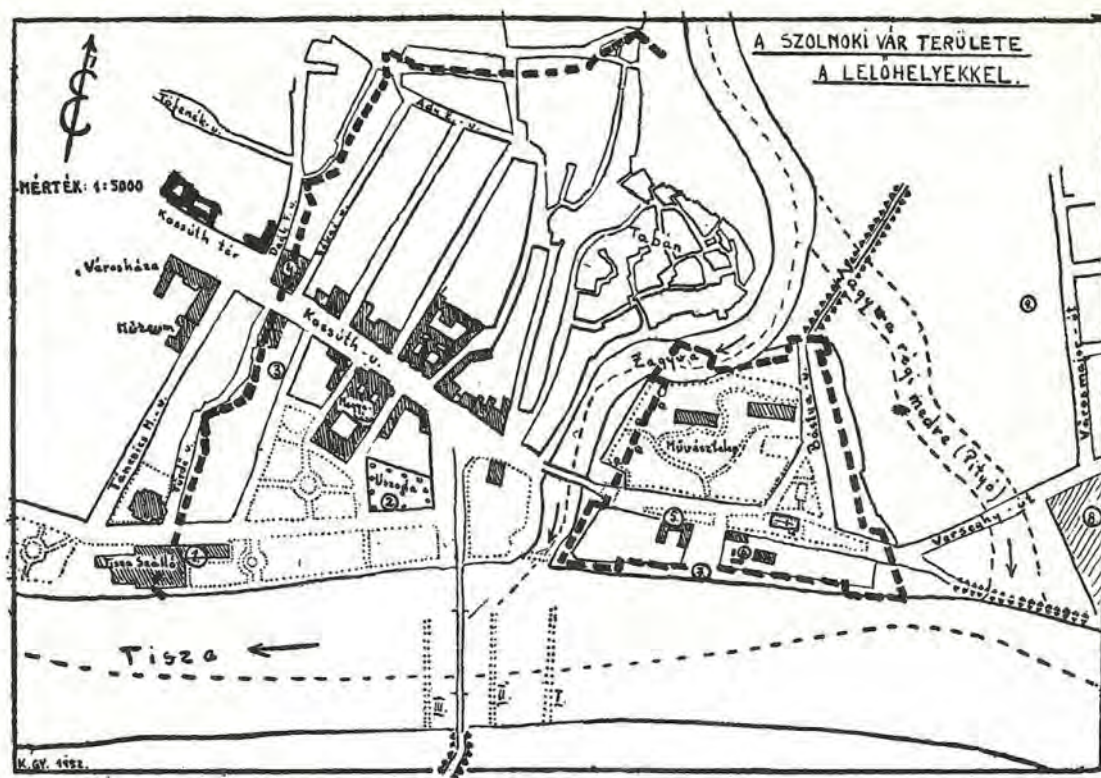
Jelkulus: 1. Városháza; 2. Megyeháza; a pontozott útvonal a mai Tisza-hídhoz vezető úttal egyezik

A legutóbbi szerző, Komáromy József – Elek István és Botár Imre nyomdokain haladva – már nemcsak a várral foglalkozott behatóan, hanem két 18. századi mérnöki felmérés (Litzner 1787, Bedekovich 1791) felhasználásával kiterjesztette vizsgálatait a kora újkori város elhelyezkedésének és nagyságának meghatározására (2. ábra) (Komáromy 1943, 77. 2. kép). A levont következtetések ekkor még hagytak némi kívánnivalót maguk után, hiszen a várost övező vizes árkot – Elek Istvánnal (1940, 8) megegyező módon – jóval nyugatabbra, az egykori Büge medrénél, a mai Meder utca nyomvonalában valószínűsítette (Komáromy 1943, 108). Sokkal nagyobbak vélte tehát a város kiterjedését, ennek ellenére az új forráscsoport beemelésével mégis sikerült megfelelő irányba terelnie a kutatást. Ebben a közel 100 évet átívelő kutatástörténeti periódusban az ismeretek csak lassan kezdenek felhalmozódni, de az időszak végére mégis eljutottak egy újabb szintézis lehetőségéhez.

II. 3. Kaposvári Gyula (1952)

Az előbbi fejezetben tárgyalt, mélyreható kutatási eredmények ismeretében, Kaposvári Gyula éppen 60 évvel ezelőtt, 1952-ben készítette el a bécsi Kriegsarchivban őrzött térképek felhasználásával a kora újkori Szolnok következő rekonstrukcióját (3. ábra). A négy évvel később nyomtatásban megjelent térkép – melyen feltüntetésre került az akkori utcahálózat – ugyan napjainkban már a várfalak nyomvonala tekintetében jelentősen túlméretezettnek bizonyult, míg a városi védművek Zagyva- és Tisza-torkolati szakaszai esetében pedig kissé pon-

tatlannak (Kaposvári 1956, 38–39. 1. ábra), azonban még így is több volt, mint amiről addig egyáltalán álmodni lehetett. Főbb vonalaiban pedig reális képet nyújtott és több mint fél évszázadig kiállta a szakmai kritikát. Ezzel magyarázható, hogy az 1952-ben szerkesztett térképét később Kaposvári (1971, 85–87. 4. ábra, 1974, 1983, 197. 36. kép) még számos dolgozatában, változtatás nélkül újraközölte.

3. ábra Kaposvári Gyula 1952-ben szerkesztette meg a kora újkori vár és az ugyancsak fallal körülvelt város erődítéseinek utcahálózatra vetítését (Kaposvári 1956, 39. 1. ábra)

Jelkulcs: 1. Tisza Szálló, melynek építésekor egy 12. századi bizánci stílusú vörösréz körmeneti kereszt került elő; 2. Damjanich uszoda földmunkái során Mátyás-kori mázas díszedény bukkant felszínre; 3. késő középkori sírok; 4. a Kossuth téri irodaház alapozásakor 1951-ben kitűnt, hogy részben a városfal helyére, részben az azt övező vizesárokra építenek; 5. 16. század eleji kínai porcelánlelet; 6. 1951-ben tereprendezés során kerültek felszínre a dzsámi alapozási árkai; 7. Vízi-kapu; 8. Árpád-kori temető; I. az 1562-ben épült török híd helye; II. a 18. századi cölöphidak helyei; III. az 1909-ben elpusztult fahíd (Kaposvári 1974)

Ugyancsak Kaposvári Gyula neve fémjelzi a terepkutatások fellendülését a történeti városmag területén. Így 1948-ig szórványosan (Stanczik 1975, 12. 20. 20. jegyzet), azt követően intenzívebben folytatódott – részben a múzeum által felügyelt formában –, és főként a vár alatti Tisza partra koncentrált a kisvíznél a folyó által kimosott régészeti kisleletek gyűjtése (Kaposvári 1959; Kaposvári 1962; Kaposvári 1971, 87; Kaposvári 1974; Kaposvári 1983, 204. 45. kép; Kaposvári 1988, 12), melyek egy része közölt (Soproni 1956; Selmeczi 1975, 17. 24–27. kép; Kovács 1984; Kovács 1984a; Kovács 2002). 1951-ben a várbelsőben, a Vízi-kapu közelében elvégzett tereprendezés alkalmával egy nagyobb épület felszínre került alapozási árkait a dzsámival hozta összefüggésbe Kaposvári (1956, 38–39. 1. ábra, 1971, 87. 4. ábra, 1974), aki a következő évben már az első tervábrásra is sort kerített, ami a téglával bélelt várkút részleges feltárását eredményezte (Kaposvári 1983, 196. 110. jegyzet). A kora újkori város D-i részén, a Damjanich uszoda 1948-as építésekor ugyancsak ő figyelte fel a felszínre került késő középkori leletekre és szállította be azo-

kat a múzeumba (Kaposvári 1971, 87; Kaposvári 1974; Selmeczi 1975, 22. kép; Kovács 1982, 129. 65. kép; Kaposvári 1988, 12). A Kossuth tér 1. szám alatti irodaház építésekor (1952–1954) pedig a nagyberuházás során megbolygatott városárkot értelmezte szakszerűen, és a 7–8 méter mélyen megtalált török, illetőleg török kori forrásanyag megmentése ezúttal sem maradt el (Soproni 1956a; Kaposvári 1956, 38–39. 1. ábra; Kaposvári 1971, 85–87. 4. ábra; Kaposvári 1974; Kaposvári 1983, 197. 36. kép; Kovács 1984).⁷

II. 4. 1956–2002

A történeti és régészeti forrásközlések, feldolgozások terén igazi előrelépést hoztak Györffy Lajos (1956), Soproni Olivér (1956, 1956a), Belitzky János (1966, 1969), Horváth Anna (1969, 1971), Kaposvári Gyula (1971, 1974, 1975, 1978, 1983, 1985, 1988, 1990), Kathona Géza (1974), Marosi Endre (1974), Szántó Imre (1975, 1985), Vass Előd (1979),⁸ Balyi János (1980), Forgách Ferenc (1982, 61–62), Varga Imre (1983), Tinódi Sebestyén (1984, 217), Fodor Pál (1985), Sugár István (1985, 253–261. 1987, 91. 93–95), Szakály Ferenc (1986), Ágoston Gábor (1988), Benedek Gyula (1993, 260–261), Kisari Balla György (1996, 1998, 2000) és Korpás Zoltán (1999) dolgozatai. Kaposvári Gyula az 1970-es évek közepéig folytatta terepkutatásait, és a Tiszában sikerül neki cölöpjármokat megfigyelnie (Kaposvári 1962a; Kaposvári 1975, 60). Emellett azonosította a városárok két további pontját: 1971-ben az Ady Endre út 5. számú tízemeletes lakóház előtti szennyvízcsatorna építésekor, majd a Zagyva felőli szakaszon, a Szolnok ispán körüti tízemeletes házsor 9. számú épületének alapozásakor (Kaposvári 1971, 90; Kaposvári 1974; Kaposvári 1983, 198–199). 1973-ban egy újabb tervásatás következett, a várbeli dzsámi közterületre eső Ny-i részének feltárása, amit Csányi Mariettával közösen végzett el (Kaposvári – Csányi 1974; Kaposvári 1978, 288; Kaposvári 1983, 190; Kaposvári 1988, 17–18).⁹ A régészeti eredmények között mérföldkőnek számít Kovács Gyöngyi (1984) kiemelkedő fontosságú monográfiája, melyben részletesen és sokoldalúan dolgozta fel a Damjanich János Múzeum igen jelentősnek mondható török kerámiaanyagát, amely elsősorban gyűjtésből, kisebb részben ásatásból származott. Cikkeiben további szolnoki és Szolnok környéki leletet ismertetett (Kovács 1982, 129. 66–68. kép; Kovács 1984a; Kovács 1991; Kovács 2001; Kovács 2002, 245–246. 250–252. 1. 5–7. ábra; Kovács – Tomka 2003, 408. 410. 81. 84. kép; Kovács 2010, 764–765).

1975-ben látott napvilágot Nemes Gerzson (1975, 43–46. 14. ábra) vízmérnök publikációja, melyben Markmüller 1819-ben készített térképét felhasználva, Bereczki Lászlóval közösen kísérelte meg Kaposvári 1952-es várrekonstrukcióját valamelyest korrigálni, azt jóval, ~25–40 m-rel nyugatabbra helyezve (4. ábra). A városárok nyugati szakaszának nyomvonalát illetően Nemes Gerzson (1975, 42–43), Selmeczi László (1975, 35. 42. jegyzet), Sugár István (1985, 258) és Benedek Gyula (1974-ben írt, majd közel 40 évvel később megjelent doktori értekezésében: 2011a, 110) jutottak – ma már tudjuk, tévesen – Kaposváritól némileg különböző álláspontra. A további rekonstrukciók közül említést érdemel még a jelen cikk bevezetésében már

⁷ Zsemlye Ferenc: A lelkiismeretlen tervezés következménye: 1 millió forint többletkiadás. *Szolnok megyei Néplap* 1952. április 2.

⁸ A defter datálása rossz, mert valójában 1546-os. Az adatért Dávid Gézának tartozom köszönettel.

⁹ Jegyzetek egy ásatáshoz. *Szolnok megyei Néplap* 1973. szeptember 2. 5; Megtalálták a dzsámi alapjait – tovább folytatják a szolnoki vár feltárását. *Szolnok megyei Néplap* 1973. október 6. 5.

említett látványos település-makett (5. ábra), mely egyetlen metszet alapján vizionálta a török kori szandzsákszékhelyet. Polgár Zoltán koncepciója figyelmen kívül hagyta Kaposvári Gyula eredményeit, ráadásul a metszetek közül még csak nem is az ősforrások egyikére esett választása, hanem a Wilhelm Dilich (1600) könyvében közzétett veduta egyik igen kései, többszörösen átdolgozott verziójára (6. ábra). A Gaspar Bouttats által készített, Jacobus Peeters által 1686-ban kiadott metszeten a várat és a várost – a valóságtól eltérően – kváderkövekből álló falazat védi,¹⁰ továbbá alaprajzuk sem helytálló, a Tisza-híd pedig hiányzik (Kertész et al. 2007, 152.

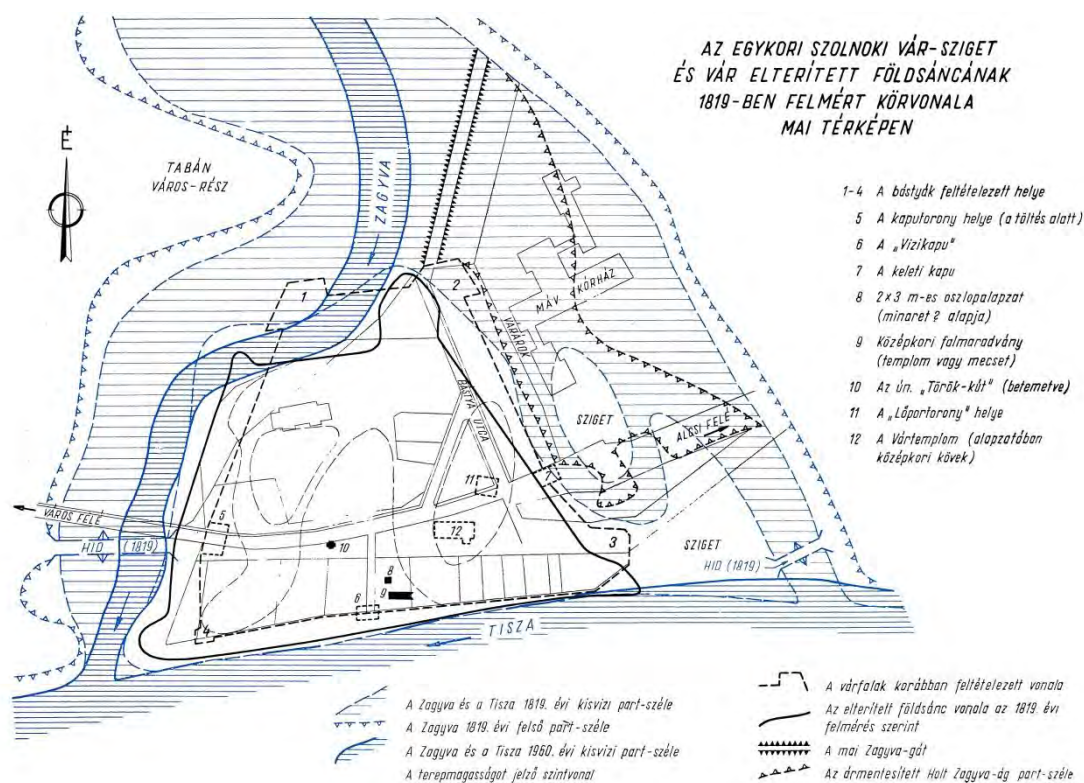
¹⁰ Elsőként Szántó Imre (1975, 43; 1985, 44), majd őt követve Nagy József (1978, 39), Bagi Gábor (2000, 15) és M. Román Béla (2011, 34) munkáiban olvashatunk arról, hogy a vár bástyáit (termés)kőből emelték. Bagi Gábor történész ezt továbbfejlesztette és megállapította, hogy „*első lépcsőben*”, 1550. november végére a palánkvár készült el. „[...] Ugyanakkor a későbbiekben ezt az erődítményt fokozatosan modernizálják, átalakítják, számos erőd-részét [...] kőből, illetve téglából építik fel. [...]” Bagi úgy vélte, hogy a „*második szakasz átépítésének terveit*” a nápolyi születésű Giovanni Maria di Specie Casa hadmérnök készítette, aki magában a kivitelezésben is meghatározó szerepet játszott. Bagi Gábor: *Egy vár újjáépítése és eleste 1550–1552* című előadása a Szolnok TV-ben (2011. április 18.) www.szolnoktv.hu/musorok/muzeumi_szabadegyetem/?article_hid=13965

Ezzel a Bagi-féle „*második szakasz*”-szal azonban az a bökkenő, hogy a kora újkori vár területén, a Bástya utcában 2010-ben elvégzett régészeti feltáráson nem bukkantunk rá a nyomára. Viszont egy cölöpárkot feltártunk (9. ábra), amely alapján egyértelműen megállapítható, hogy az erősség palánkszerkezetű volt (Kertész 2010). Az ásás eredménye tehát teljesen összhangban áll a várfalakra vonatkozó korábbi megfigyeléssel, amit még 1820-ban Gorové László adott közre. A jelenségek felszínre kerülését akkor is földmunka előzte meg: „[...] *Ezen véd karóknak a' töveit elkorhadva szintúgy sor szerént a' mint a' Salétrom főzésre a' földet ásatta megmutogatta nekem a' tavaszon a' várba lakó Salétrom főző, sőt hóلمي régi szegeket is mutatott, melyek ottan szoktak ásattatni. Hogy ezeket a karókat éppen a' Sálmi Gróf [...] vagy későbbre a' Törökök, vagy még későbbre a' Németek [helyesen: németek] Generálissa Caraffa szuratta oda bizonynal vitatni 's tudni nem lehet. [...]*” (Gorové 1820, 20).

Az 1550 őszen lezajlott várépítés egyes stációi jól nyomon követhetőek Niklas Graf zu Salm királyi főhadparancsnok (Illéssy 1893, 641–643. 646–647) és Báthori András főkapitány (Illéssy 1893, 644. 647) leveleiből, valamint – Korpás Zoltánnal (1999, 12) egyetértve – az erődítés tényleges felelősének, a spanyol Bernardo de Aldana tábornester leveleiből, naplójából (Illéssy 1893, 645; Szakály 1986, 116–117; Korpás 1999, 93–103). Bár a tábornagy naplójában az ezt érzékletesen bemutató szövegrészbe ékelve felfigyelhetünk az alábbi, zárójelbe tett félmondatra: „[...] *(jóllehet midőn a későbbiekben elesett a vár, már nagyrészt téglafalak védték). [...]*” (Szakály 1986, 116). Ami azonban csak arra egy újabb példa, hogy az *Expedeciót* évekkel az eseményeket követően szerkesztették (Szakály 1986, 9. 14–15. 34). Ugyanakkor felmerül a kérdés, erre az utólagos betoldásra miért volt szükség? Szakály Ferenc szerint a napló „[...] *szerzője bevallotta a szerinte igaztalanul meghurcolt Aldana rehabilitálása céljából ragadott tollat [...]*” (Szakály 1986, 33). Minden bizonnyal a fentebb idézett beszúrásnak is ez állhatta a háttérben. A Lipppa feladásáért halálra ítélt tábornester felelősségét próbálta azzal valamelyest csökkenteni, hogy csak úgy mellékesen utalt a jóval erősebbnek tartott, sőt időközben már „*nagyrészt téglafalak*” által övezett Szolnok elvesztésére, melynek őrsége ugyanúgy pánikba esett és megszökött, mint valamivel korábban ő maga, erősen megfogyatkozott csapataival egyetemben. Az 1550. november közepe és 1552 augusztusa közötti forrásokban ugyanis Szolnokon nincs nyoma tégláégetésnek és „*téglafalak*” kivitelezésének (Illéssy 1893, 648–665), pedig jelentős emberi és anyagi ráfordítással járhattak volna. Az 1552-es ostromot részletesen tárgyaló Ascanio Centorio sem tud téglás/vagy kőfalazatról, hiszen: „[...] *a védőművek csaknem mind földből voltak építve [...]*” (Belitzky 1969, 142). Hasonlóan nyilatkozik Tinódi Sebestyén „[...] *Csak nagy magas töltés néki fala vala [...]*” (Tinódi 1984, 217), továbbá Istvánffy Miklós „[...] *földből és pázsitos hantból, fűzfavesszőt rakván köziben, [...]*” (Istvánffy 2003, 204).

Amennyiben az előbbi forrásokat figyelmen kívül hagynánk és hinnénk Bernardo de Aldanának, Bagi Gábornak, akkor viszont arra a kérdésre nem adható érdemi válasz, hogy maguk az ominózus „*téglafalak*” hová tűntek? Hiszen az oszmán foglalást követően a vár karbantartásában közreműködő debreceni polgárok palánkfákat szállítanak ide (Zoltai 1936, 57–60), amit a látképek közül kitűnően illusztrál Georg Hoefnagel vedutája (13. ábra). A török leírások közül idézhetjük Evliya cselebit: „[...] *Tömés palánkjá éppen 15 lépés széles. [...]*” (Evliyâ 2003, 135) és Behrám Dimiskít, aki szerint „[...] *3600 oszlopon álló erődítménye van. [...]*” (Fekete 1930, 16). Az 1685-ös visszafoglalás után Peter Ernst Mercy altábornagy is arra utasítja Pest megye községeit, hogy a vár javításához 2000

26. jegyzet). A kapott végeredményt Bóna István régész már a kiállítás megnyitásakor megalapozatlannak tekintette (Bóna 1996, 223). Viszont Gacsári Kiss Sándornak (1997) a következő évben megjelent térképét ismét Kaposvári Gyula eredményei ihlették, ám a vár és a város helyének a jelenlegi utcahálózatra vetítése meglehetősen pontatlanul sikerült (7. ábra). A sort a hosszabb-rövidebb terjedelmű összefoglalások zárják (Polgár 1996; Szabó 1998; Szikszai 1998; Bagi 2000, 15–23. majd csaknem ugyanaz: Bagi 2010, 30–35; Molnár 2002), melyekben újabb topográfiai eredmények hiányában, a korábbi kutatások – számos esetben már túlhaladott, illetőleg forráskritikát nélkülöző¹¹ – megállapításai ismétlődnek.

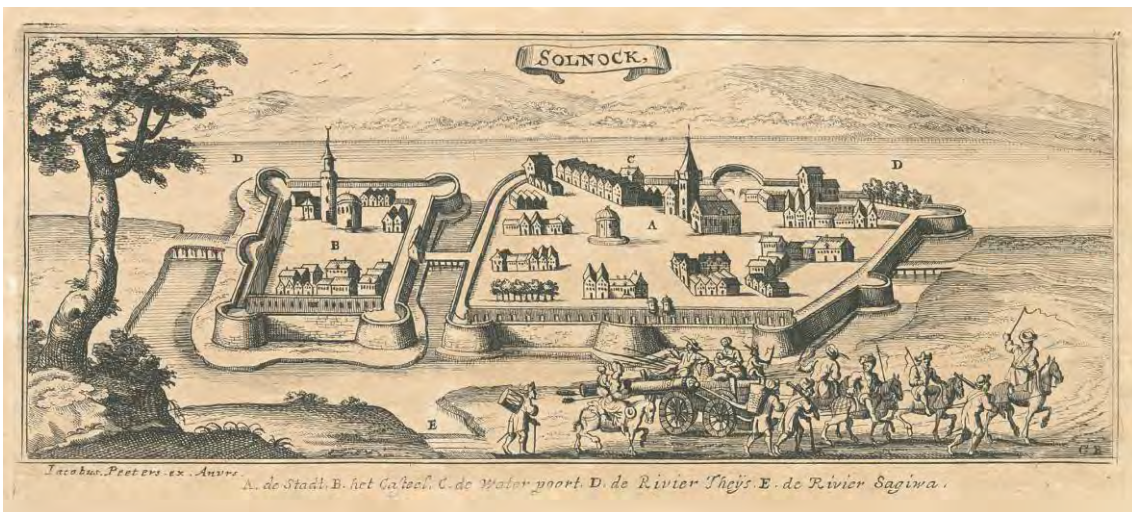
4. ábra Nemes Gerzson és Bereczki László várrekonstrukciója (Nemes 1975, 45. 14. ábra)

db, 3 öl hosszúságú, „[...] egy ember vastagságú, palánknak való karó fákat szolgáltatassatok ide Szolnok várában [...]” (Hornyik 1862, 353–354). Azt a magyarázatot pedig eleve irreálisnak tartanánk, hogy a „tégla falak” az 1552-es ostrom során teljesen megsemmisültek, vagy csak úgy, különösebb indok nélkül a téglavárat palánkerődítéssé építette vissza a török. Egyikre sincs forrás, ráadásul az utóbbi vállalkozás még teljességgel értelmetlen és pazarló hozzáállásról is tanúskodna. Mindezek figyelembevételével nagy biztonsággal kizárhatjuk, hogy a várfalak, bástyák az Aldana, illetőleg Bagi által vélt alapanyagokból, kőből és/vagy téglából lettek volna. Kőből csak a Ny-ra néző Belgrádi-kapu készült (Fekete 1930, 16), minden bizonnyal 1550–1551-ben (Illéssy 1893, 650–651; Kaposvári 1988, 13), amire az 1620-as évek második felében Mürtezá budai pasa egy tornyot húzatott fel (Kertész et al. 2007a, 37; Kertész – Bana 2010, 72; Kertész 2010; Kertész et al. 2012, 110–111; Kertész et al. 2012a).

¹¹ Például a várfalak és bástyák magasságának meghatározásai, kivétel nélkül Gorové László (1820, 19) eltúlzott becslésére vezethetők vissza (Palugyay 1854, 303–304; Thallóczy 1885, 55; Szendrei 1889, 126; Komáromy 1943, 86; Kaposvári 1956, 37; Kaposvári 1971, 84; Nemes 1975, 44; Szántó 1975, 43; Szántó 1985, 44; Sugár 1985, 258–259), és egészen a közelmúltig számos követőre találtak (Szikszai 1998, 157; Bagi 2000, 15–16; Molnár 2002, 11). Vagy említhetjük Szabó László könyvét, melyben a szerző a keresztény templomok és a muszlim imahelyek hollétének megállapításához kizárólag két 17. század elején készített metszetet – Hans Siebmacher (1602), Wilhelm Peter Zimmermann (1603) – vett alapul (Szabó 1998, 39).

5. ábra A Polgár Zoltán szakmai elképzelését tükröző Szolnok-makett (Damjanich János Múzeum állandó régészeti kiállítása, 1996, fotó: Kozma Károly)

6. ábra Gaspar Bouttats idealizált metszete, ami a múzeum állandó régészeti kiállításán jelenleg is látható makett előképéül szolgált (1686 - a Damjanich János Múzeum gyűjteményéből)

7. ábra A kora újkori Szolnok kiterjedése Gacsári Kiss Sándor szerint (Gacsári Kiss 1997)

II. 5. 2002 után

A közlések száma lecsökkent, csak Evlia cselebi (Eвлия 2003, 135–136),¹² Hadnagy Szabolcs – Papp Sándor (2003), Istvánffy Miklós (2003), Tomkó Viktor (2004, 2005, 2005a), valamint Benedek Gyula (2007, 2011) munkáit tudjuk megemlíteni. Ugyanakkor Szolnok hódoltság kori helyrajzának szisztematikus kutatása új források és módszerek bevonásával némi lendületet vett. Komplex: régészeti, valamint egykorú írott és képi adatok alapján az épített örökség számos kisebb-nagyobb, ma már felszín alatt nyugvó eleme került feltérképezésre. Megtörtént a Tisza-hidak (8. ábra) és a kora újkori várfal egy szakaszának (9. ábra) régészeti azonosítása (Kertész et al. 2007; Szántó et al. 2007; Kertész – Bana 2010, 61. 74–76. 83. 86; Kertész 2010).¹³ A talajmechanikai fúrások alapján pedig nemcsak a település ös-környezeti viszonyait ismerhettük meg, hanem a várost É-ről és Ny-ről övező sáncárok teljes nyomvonalát (10. ábra). Emellett metszetek és török források (Fekete 1930, 16; Eвлия 2003, 136) alapján valószínűsítettük a külterületen lévő muszlim temetők helyét (10/17–18. ábra), továbbá meghatározhattuk a város késő középkori eredetű főterén állt kupolás dzsámi és fürdő pozícióját (10/5–6. ábra) (Kertész et al. 2007a, 7. 40; Kertész – Bana 2010, 73. 79–80; Kertész 2010; Kertész et al. 2012, 111. 1. kép; Kertész et al. 2012a). Az utóbbi két épület építtetője a kor legjelentősebb földrajzi írója, Behrám Dimiskí szerint az a Bektas pasa volt (Fekete 1930, 16), akiről Istvánffy Miklós feljegyezte, hogy Szolnokon született, beszélt magyarul, és jól ismerte a helyi viszonyokat (Istvánffy 2009, 389). Bektas a hódoltságban gyors és látványos karriert futott be: 1595-től szandzsákbégként működött szülővárosában,¹⁴ majd 1598-tól az egri (Gévay 1841, 23), 1602-től pedig a temesvári pasalik beglerbégje lett (Tomkó 2005, 19–21). 1604 augusztusában pályája csúcsához érkezett, amikor is budai pasává nevezték ki. A következő év májusában azonban az esztergomi hajdúk egy rajtaütésen megölték (Gévay 1841, 23). Az írott források ugyan hallgatnak erről, de valószínű, hogy Szolnokon a város főterét és környezetét magában foglaló előkelő negyedek Bektas pasáról nevezték el (Kertész 2010; Kertész et al. 2012a).

¹² A Szolnokra vonatkozó részlet fordításáért Sudár Balázs turkológusnak tartozom köszönettel.

¹³ A régi cölöpvárat keresik régészeink. *Új Néplap – Jász-Nagykun-Szolnok megyei napilap* 2010. augusztus 5. 4.

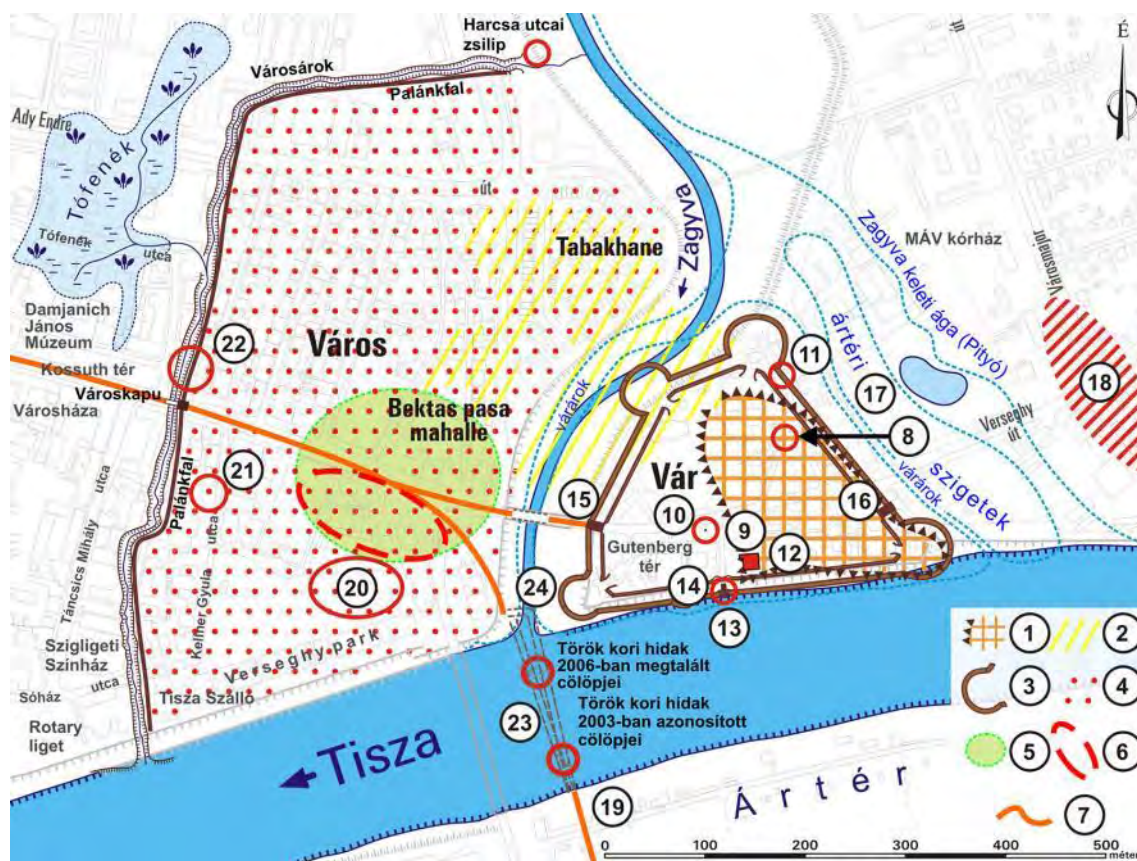
¹⁴ Egy tímár-rúznámcsé (a javadalom-birtokos változásait rögzítő napló) bejegyzés szerint Bektas szolnoki bég levelet küldött, s ennek nyomán „fizetésemelésre” (*terakki*) adtak parancsot valakinek, 1004. rebiüláhir középső tíz napjára eső dátummal (1595. XII. 14–23.). Ld. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye defterleri 15567, p. 291. Tehát az ügy gyors lefutása esetén is kb. 1 hónappal korábban már bég kellett legyen. Az adatot Dávid Géának köszönöm.

8. ábra Török kori Tisza-híd azonosított cölöpmaradványainak geodéziai felmérése kisvíznél, 2012 szeptemberében (fotó: Mészáros János)

9. ábra A várfal külső cölöpárka (szélei piros vonallal kiemelve), benne kör alakú, sötétebb foltok észlelhetők, melyek a függőleges oszlopok helyét jelzik – régészeti feltárás, 2010 nyara (fotó: Dr. Kertész Róbert)

10. ábra Szolnok történeti városmagjának modellje a fontosabb régészeti feltárásokkal és rekonstrukciókkal (Kertész et al. 2012a, 2. kép)

Jelkulcs: 1. 11. századi föld-fa szerkezetű ispáni vár – történeti források (Ráth 1865, 368; Kármffy 1912, 306; Szakály 1986, 111. 116; Korpás 1999, 101) elemzése, valamint öskörnyezeti adatok (Kertész et al. 2007a, 36–37. 35. kép) szerint (Kertész – Bana 2010, 69; Kertész 2010); 2. Árpád-kori váralja település – az ispáni vár elhelyezkedése és öskörnyezeti bizonyítékok alapján (Kertész et al. 2007a, 36–37. 35. kép; Kertész – Bana 2010, 69; Kertész 2010); 3. 1550–1551-ben épített, majd a törökök által 1552-ben elfoglalt és részben átépített palánk-vár (Kertész 2010; Kertész et al. 2012, 111. 1. kép); 4. mezőváros/város kiterjedése a késő középkorban/török korban – az 1551-ben kiásott városárok rekonstruált nyomvonalát alapul véve (Kertész et al. 2007a, 37–40. 36. kép); 5. késő középkori eredetű főtér, a 16. század végéig ott állt gótikus plébániatemplommal – képi (Dilich 1600; Szendrei 1889, 138) és történeti (Kaposvári 1988, 13) források elemzése alapján (Kertész 2010); 6. a 16. század végén épített Bektas pasa-dzsámi és fürdő helye – történeti forrás (Fekete 1930, 16) és a stockholmi Királyi Hadilevéltár látképének elemzése alapján (Kertész – Bana 2010, 73. 80; Kertész 2010); 7. késő középkori eredetű főút/országút rekonstruált nyomvonala (Kertész et al. 2007a, 38. 36. kép); 8. Árpád-kori és késő középkori leletek intenzív előfordulási helye – Szent István tér, helyszíni szemle: 1995 (Kertész 2010); 9. az 1550-es években emelt uralkodói dzsámi (Kertész et al. 2012); 10. török kori várkút – ásatás: 1952 (Kaposvári 1983, 196. 110. jegyzet; Kertész 2010); 11. kora újkori várfal külső cölöpárka – Bástya utca 9. megelőző feltárás: 2010 (Kertész 2010); 12. török fürdő feltételezett helye – képi (Hoefnagel 1617) és történeti (Velics – Kammerer 1890, 458) források alapján, melynek térségében, a Szent István tér 3. szám alatti lakóház építése közben egy oszmán-török ibrik került elő (Kertész – Bana 2010, 73; Kertész 2010); 13. kereskedelmi és hadi kikötő – képi (Hoefnagel 1617) és történeti (Velics – Kammerer 1890, 209–218) források szerint, valamint Kertész Róbert terepbejárása 2012-ben; 14. Kikötői-kapu/Vízi-kapu jelenlegi helye (Kertész 2010; Kertész et al. 2012, 111. 1. kép); 15. Nagy-kapu/Belgrádi-kapu (Kertész 2010; Kertész et al. 2012, 111. 1. kép); 16. Egri-kapu (Kertész 2010, Kertész et al. 2012, 111. 1. kép); 17. ártéri szigeten valószínűsített oszmán temető – képi (Hoefnagel 1617) és történeti (Evliyâ 2003, 136) források, valamint öskörnyezeti (Kertész et al. 2007a, 43. 39. kép) adatok alapján (Kertész 2010); 18. középkori és kora újkori temető, az 1550 őszén elbontott Árpád-kori eredetű plébániatemplommal, templom körüli temetővel – történeti források (Korpás 1999, 99; Evliyâ 2003, 136) értelmezése, tovább-

bá Kaposvári Gyula és Kertész Róbert megfigyelései szerint (Kertész 2010); 19. Tisza árterén vezető úttöltés – történeti (Ágoston 1988, 241) és régészeti (Kertész et al. 2007, 154. 14. kép) forrásokból kiindulva (Kertész 2010); 20. régészeti leletek alapján feltételezett késő középkori udvarház – egykori Damjanich uszoda építése: 1948 (Kertész 2010); 21. késő középkori sírok – Kellner Gyula utca (Kaposvári 1956, 39. 1. ábra); 22. 1551-ben kiásott városárok nyomvonalának régészeti leletekkel és megfigyeléssel azonosított szakasza – Kossuth tér 1. szám alatti irodaház építése: 1952–1954 (Kaposvári 1956, 38–39. 1. ábra); 23. 16. század legvégén vert cölöphíd (Kertész et al. 2007, 154–156; Kertész – Bana 2010, 73); 24. 1562-ben létesített Tisza-híd (Kertész et al. 2007, 154–155; Kertész – Bana 2010, 73)

Rekonstruálni sikerült még az 1550–1551-ben épített, majd a török foglalatást követően részben átépített palánkvárat (10/3. ábra), az ugyancsak ekkor emelt Ny-i kapuval és a Mürtezá budai pasa (1626–1630, Gévy 1841, 29) által ráépített toronnyal (10/15. ábra), valamint – az 1973-as ásatás dokumentációjának feldolgozása eredményeképpen – a várbelső legimpozánsabb épületével, az 1550-es években a Jahjapasazáde klán által kivitelezett uralkodói dzsámiával együtt (10/9. ábra) (Kertész – Bana 2010, 76–79; Kertész 2010; Kertész et al. 2012; Kertész et al. 2012a). Ugyanakkor az eredmények az eddigiektől eltérő módon, egy köztéri alkotásban is testet öltöttek a Kossuth téren, Borbás Márton szobrásznak köszönhetően (11. ábra). A *Szolnok 1585* címet viselő, 2008-ban átadott bronz térplasztika művészi dimenzióba emelve, de hiteles topográfiával idézi fel a 16. század végi szandzsákszékhely látványát (Kertész 2008; Kertész – Bana 2010, 80; Wehner 2012).¹⁵

11. ábra. A Kossuth téren 2008 nyarán felállított, *Szolnok 1585* címet viselő bronz térplasztika – Borbás Márton szobrász alkotása (fotó: Antal Attila)

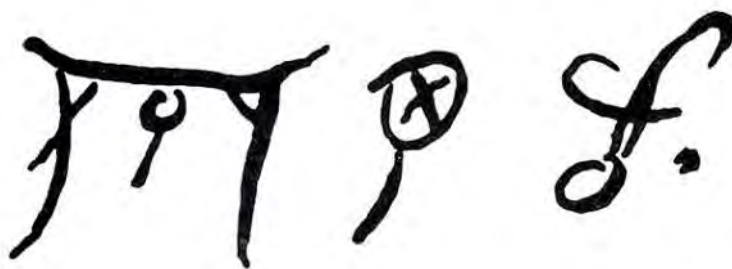
¹⁵ Egy szelet középkor a Kossuth téren. *Új Néplap – Jász-Nagykun-Szolnok megyei napilap* 2008. május 3.

III. A VESZTŐHELY

III. 1. Képi és írott források

A török időkben még nem tudjuk pontosan merre, de az írott források tanúbizonysága szerint valahol a palánkvárban állt a börtön (Benedek 1993, 260–261), ahol – egyebek mellett – Mahmúd bég foglyaként 1562–1563 között raboskodott Szegedi Kis István kálvinista prédikátor (Belitzky 1966, 136–137, Kathona 1974, 129–131). Neki ugyan sikerült innen élve kiszabadulnia, azonban nem mindenki mondhatta el magáról, hogy ilyen szerencsés. Előfordult, hogy a legsúlyosabb büntetést alkalmazták, a bűnösnek talált személyt pedig kivégezték. Például a tiszai hídvámból származó minél magasabb jövedelem kicsikarása érdekében a törökök ettől sem riadtak vissza. Ali aga, Mahmúd budai pasa (1667–1670, Gévyay 1841, 47) kajmakámja 1667. december 24-én, Budán kelt leveléből kiderül, hogy a tiszántúli városok tőzséreinek és kereskedőinek kifejezetten megparancsolták a szolnoki híd használatát, ugyanakkor eltiltották őket más tiszai révektől és átkelőktől. A rendelet ellen vétőknek súlyos retorziót helyeztek kilátásba: javaik teljes elkobzását és karóba húzást (Izsépy 1962, 32–33).

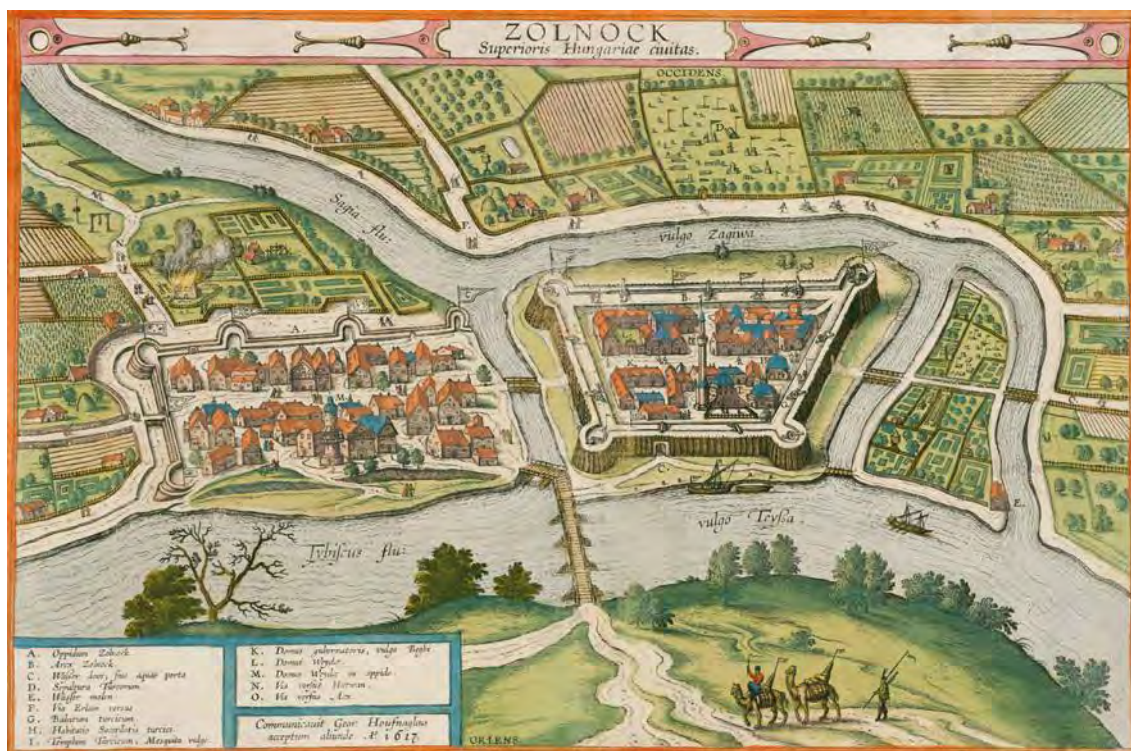
A korszakban azonban más kivégzési módokkal is fenyegetőztek, illetőleg alkalmazták azokat. A törököktől Szolnokot visszafoglaló szövetséges tiszai hadtest parancsnoka, báró Peter Mercy altábornagy 1685. október 22-én Heves vármegyéhez írt levelére ugyanis – a nyomaték kedvéért – egy stilizált akasztófát, kereket, továbbá nyársat is feltüntetett (12. ábra) (Sugár 1987, 99), parancsmegtagadás esetén egyértelműen utalva az akasztásra, kerékbetörésre és karóba húzásra. Viszont nem sokkal később az utolsó budai pasa, Abdurrahmán (1685–1686, Dávid 2005, 375–377) 1685. december 2-án kelt, magyar nyelvű levelében ugyancsak karóba húzással rémisztgette Kecskemét és Kőrös (Nagykőrös) előljáróit, „[...] ha Szónokba egy karót találtak vinni [...]” a keresztény kézen lévő vár javításához (Hornyik 1861, 449).

12. ábra A Mercy tábornok levelén stilizáltan ábrázolt akasztófa, kerék és nyárs (Sugár 1987, 99)

A hódoltság kori Szolnok veszthelye a város 19. század végén működő neves helytörténészének, Dr. Somogyi Ignácznak (1885, 1885a), aki elsőként elemezte Georg Hoefnagel látképét (13. ábra), még elkerülte a figyelmét. Mások is átsiklottak rajta, de nem így Komáromy József, a jászberényi múzeum későbbi igazgatója (Bathó 2001, 17–18), aki a vedután közel 70 esztendeje, elsőként figyelt fel az akasztófa-ábrázolásra (Komáromy 1943, 94). Felfedezése azonban mégsem válhatott szerves részévé a várostörténeti munkáknak, ugyanis ehhez további adat(ok)ra lett volna szükség. Mint ahogy erre a bevezetésben már kitértünk, régóta ismert, hogy a Hoefnagel-metszet számos részlete megkérdőjelezhető (Komáromy 1943, 94; Sugár 1985, 256–257; Kertész et al. 2007, 149. 13. jegyzet, 152; Kertész et al. 2007a, 6–7; Kertész

2010). Emiatt a legutóbbi időkig nem lehetett biztosan eldönteni, hogy a fent említett objektum csupán egy dekorációs elem vagy ténylegesen számolnunk kell vele. A döntő bizonyítékot az 1665-ben Szolnokot felkereső, és ott három napot eltöltő Evlia cselebi szolgáltatta, aki a település leírásakor említést tesz róla: „[...] És ez a vár egy lapos pusztaságon, két nagy folyó partján helyezkedik el, a városon kívül, az akasztófa tájékán jól termő kertek, szőlők és zöldséglugasok díszítik a világot. [...]” (Eвлиyâ 2003, 136).

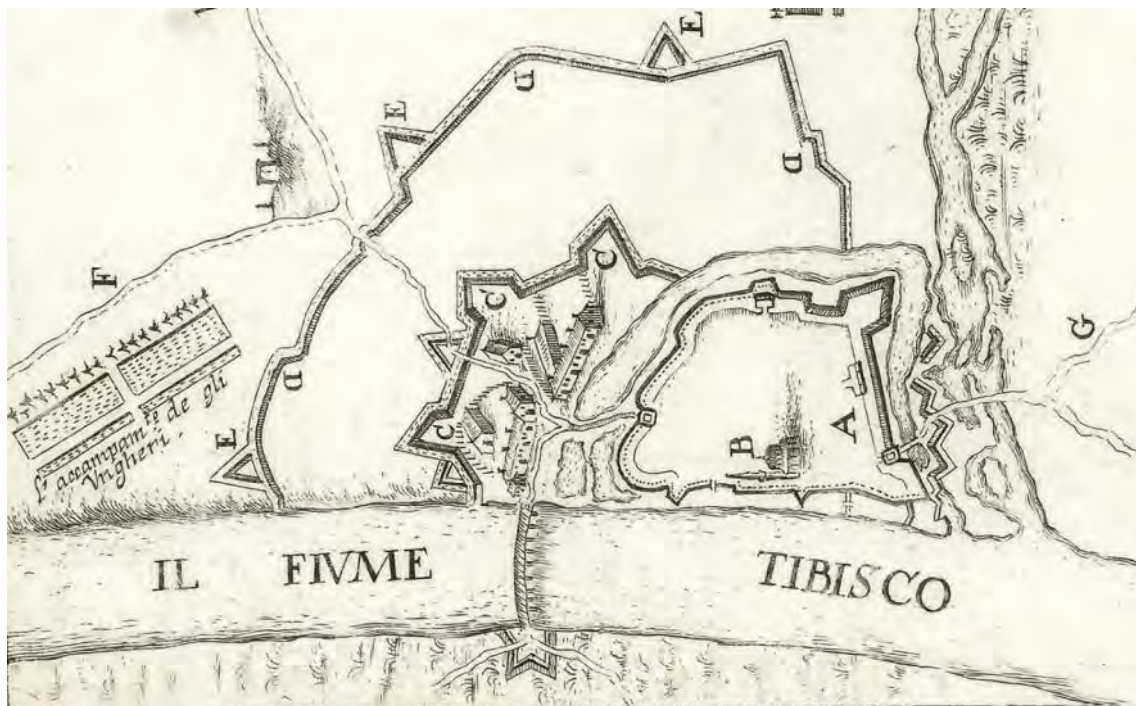

13. ábra A török kézen lévő, palánkfalakkal övezett Szolnok látképe – a bal felső sarokban a vesztőhely (Georg Hoefnagel metszete, 1617 – Dr. Vincze Gyula szolnoki ügyvéd tulajdona)

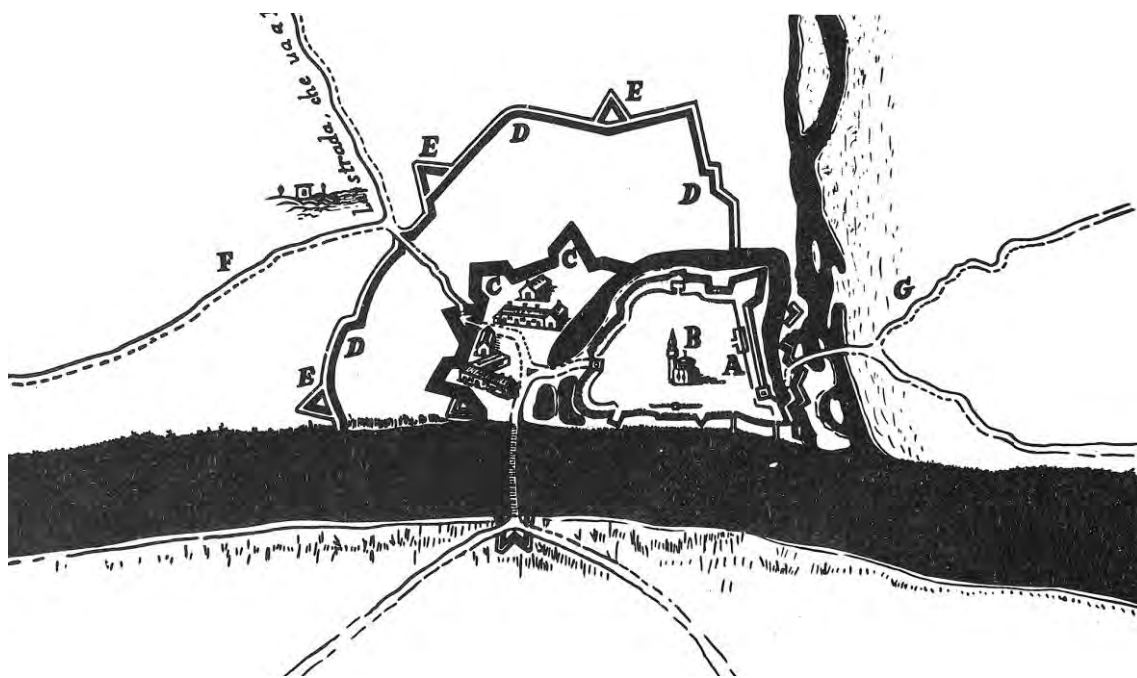
Mivel a kivégzőhely a Hoefnagel-vedután nem messze található a településtől, és a régészeti bizonyítékok a kora újkori városfalon kívülre eső területről teljességgel hiányoznak, az azonosításához kizárólag képi források és öskörnyezeti adatok jöhetnek számításba. Ismert, hogy a Szolnokra vonatkozó bőséges metszetanyag közül csupán három keletkezett egymástól függetlenül, és támaszkodik hiteles előképekre (Kertész et al. 2007, 153–154; Kertész 2010): a korábban már többször hivatkozott Georg Hoefnagel munkája (Braun – Hogenberg 1617) (13. ábra), valamint a Wilhelm Dilich könyvében publikált metszet (Dilich 1600), míg a harmadik létezését azok a másolatok bizonyítják, melyek példányai a stockholmi Királyi Hadilevéltárban (Kungliga Krigsarkivet) és a stuttgarti Tartományi Könyvtárban (Württembergische Landesbibliothek) lelhetők fel (Kisari 1996, 58. 137; Kisari 1998). Az utóbbiakat ugyan görcső alá vettük, de egyikén sem tüntettek fel még csak hasonlót sem. Így kijelenthető, hogy a látképek közül egyedül a 16. század végi állapotokat tükröző, ám 1617-ben megjelent, Hoefnagel által közzétett példányon látható akasztófa (14. ábra). Maga az építmény viszonylag egyszerűen kivitelezett: egy vízszintes és az azt alátámasztó két függőleges gerendából ácsolták, a keresztgerenda közepén leeresztett kötélén lóg az elítélt. Meghatározható, hogy az építményt a várostól ÉNy-ra, a Hatvanba vezető országút mellett állították fel.

14. ábra A Hoefnagel által megörökített vesztőhely a város határában (*Hoefnagel-veduta részlete, 1617*)

15. ábra A vár és város alaprajza a városkaputól Ny-ra található kivégzőhellyel, az oszmánoktól történt visszafoglalás után két évvel, 1687-ben (*rézkarc részlet, Wien, Kriegsarchiv, jelzet: H. III. c. 98. 4.*)

16. ábra Az 1687-es rézkarc másolata (Kaposvári 1985)

Viszont további képi forrásokra kiterjesztve a kutatást megállapítható, hogy a vesztőhely még két 17. század végi térképen (Kaposvári 1985; Kertész et al. 2007a, 12–13. 8. kép) ugyancsak felfedezhető (15–16. ábra). Minden bizonnyal az 1687-es keltezésű rézkarc a korábbi (15. ábra), míg a másikat erről másolhatták. Amennyiben alaposabban szemügyre vesszük az ábrázolásokat, akkor az akasztófa két oldalán egy-egy kihegyezett karót is felfedezhetünk (17. ábra). Mivel ezek már jóval pontosabbak az előbbi metszetenél, ebből fakadóan kulcsfontosságú bizonyítékot szolgáltatnak a tényleges lokalizációhoz. A Hoefnagelével és a Mercy tábornok fentebb már hivatkozott levelén találhatóval megegyező típusú akasztófa, a nyársakkal együtt a város külterületén, a városkaputól ÉNy-felé tartó országút legelső, Y-alakú elágazásánál helyezkedik el. Az 1687-es rézkarc olasz nyelvű jelmagyarázata és beírása szerint ez a városkapu Ny-i előterében található legelső útelágazás Szegedre és Kecskemétre vezetett, mely utóbbi település helyett mi inkább Hatvant tartjuk reálisabbnak. *De vajon hol lehetett ez az Y-alakú útelágazás?* A kérdés megválaszolásához az öskörnyezeti vizsgálatok nyújtanak segítséget.

17. ábra Az 1687-es rézkarcon ábrázolt akasztófa és a két nyárs (Wien, Kriegsarchiv, jelzet: H. III. c. 98. 4.)

III. 2. Őskörnyezeti vizsgálatok

A talajmechanikai fúrások a szandzsákszékhely határában, a várostól közvetlenül ÉNy-ra elterülő részen egy nagyobb kiterjedésű, környezeténél mélyebb fekvésű területet azonosítottak, ami egy természetes vízállásként rekonstruálható (10. ábra) (Kertész et al. 2007a, 37. 35. kép; Kertész – Bana 2010, 68–69; Kertész 2010). Később Tófenék elnevezéssel illették, egykor vízzel borított felületének kiterjedése pedig a lehullott csapadékmennyiségtől függően változott: hol kiterjedt, hol egészen összezsugorodott. Bőséges esőzés esetén a vízfelesleget a – feltehetően eredetileg természetes vízvezető csatornaként funkcionáló, majd 1551-ben azt felhasználva a továbbmélyített – sáncárok Ny-i szakasza vezette el a Tiszába. Nagyobb szárazság idején azonban időlegesen ki is száradhatott. Ennek a 19. század elején még meglévő, de nem sokkal később már teljesen feltöltött, majd beépített masszív vízállásnak az emlékét őrzi 1894-től a Tófenék köz, 1926-tól pedig a Tófenék utca (Cseh 2000, 301). Ismert, hogy a várost átszelő, a városkapuhoz vezető kora újkori országút nyomvonala a jelenlegi Kossuth úttal megegyező lehetett (Elek 1940, 8; Komáromy 1943, 77. 2. kép; Kaposvári 1971, 88; Kaposvári 1974; Selmeczi 1975, 31; Kertész – Bana 2010, 63; Kertész 2010; Kertész et al. 2012a). Viszont a Tófenék miatt a 16–17. században a városkapuból kilépő országút egy darabig a D-i partvonallal párhuzamosan, a mostani Kossuth téren haladhatott csak tovább (10. ábra), és legkorábban annak Ny-i részén kanyarodhatott el É felé, Hatvan irányába (Kertész 2010).

A Tófenék pozíciója tehát megfelelő viszonyítási alapot ad az Y-alakú útelágazás, és végső soron a vesztőhely pontosabb elhelyezkedésére vonatkozóan. Ennek alapján kijelenthető, hogy a kivégzőhely minden bizonnyal valahol a jelenlegi Kossuth tér Ny-i részén, illetőleg annak térségében lehetett. Az akasztófa valószínűleg Evliának akkor tűnhetett fel, amikor Hatvan felől érkező a várost Ny-felől övező palánkfal közelébe került. A későbbi hadmérnöki felméréseken már nem jelölték, ami arra utal, hogy felszámolhatták. Ugyanakkor a jellegzetes Y-alakú útelágazás még három további 17. század végi és 18. század eleji térképen is megfigyelhető: G. Delisle (1690) és Giovanni Morando Visconti (1706) hadmérnökök munkáin (Kertész et al. 2007a, 13–15. 17–18. 9–10. 12. kép).

III. 3. Elmulasztott lehetőségek

A Kossuth tér legutóbbi átépítésére öt évvel ezelőtt, 2007-ben került sor. A főtér ugyan teljesen új arculatot kapott, ám a beruházás során nemcsak régi burkolatát távolították el, hanem néhol a meglehetősen vastag – cca. 3 métert meghaladó vastagságú – recens talajszintet, olykor még az altalaj felső rétegét is (18–19. ábra). Ezt követően feltöltötték, újra burkolták és helyenként beépítették. Sajnálatos módon a kiterjedt földmunkák során semmilyen régészeti kutatásra, de még szakfelügyelet elvégzésére sem volt lehetőség. Pedig Kaposvári Gyula 60 évvel ezelőtti megfigyelései óta ismert, hogy a Kossuth tér K-i szélén húzódik a kora újkori város palánkfala és a vizes árok. Így nincs abban semmi meglepő, hogy az egykori kivégzőhely altalajban észlelhető maradványainak megtalálására – ami lényegében csupán négy jól megteremtett, függőlegesen földbedöngölt gerenda nyomára korlátozódik – nem kerülhetett sor.

18. ábra A Kossuth tér K-i felén kiásott nagyméretű munkagödör – a profilban jól látható a legfelső, több méter vastag recens talajszint (fotó: Dr. Kertész Róbert)

19. ábra A Kossuth tér Ny-i részén 2007 nyarán zajló földmunkák (fotó: Dr. Kertész Róbert)

A 2007-est megelőző beruházásokról nem tudunk semmi bizonyosat. Csupán annyi jelenthető ki, hogy régészeti megfigyelés – a hagyományoknak megfelelően – szóba sem jött. Ezek után nem marad más hátra, minthogy találgassunk. Ugyanis teljesen nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy a kivégzőhely valójában nem a szűkebb értelemben vett jelenlegi térre esett, hanem az eredetileg valamivel nagyobb kiterjedésűnek a periferiájára. Talán azzal vigasztalhatjuk tudományos

lelkiismeretünket, hogy amennyiben valóban így volt, akkor már a teret övező házak első hullámának felépítésekor, valamikor a 18. század első felében elpusztulhatott. Az bizonyos, hogy az 1687-es rézkarcot követő képi forrásokban már nyoma sincs, sőt még emléke is feledésbe merült.

IV. ÖSSZEGZÉS

Régészeti kutatások hiányában a kora újkori Szolnokról kevés biztos ismerettel rendelkezünk. A sok ezer darabból álló puzzle azonban az egyes, kisebb-nagyobb részlet megfelelő helyre illesztésével mind színesebb képet mutat. A legújabb a vesztőhely, amit írott (Evliyâ) és egymástól függetlenül keletkezett, 16–17. századi képi (Hoefnagel-metszet, 1687-es keltezésű rézkarc, illetőleg az utóbbi másolata) források, továbbá talajmechanikai fúrásadatok értékeléséből származó öskörnyezeti rekonstrukció, a Tófenék elnevezésű vízállás pozíciója alapján sikerült hozzávetőlegesen azonosítani. Megállapítást nyert, hogy az akasztófa és a két nyársként funkcionáló kihegyezett karó minden bizonnyal a szandzsákszékhelytől közvetlenül Ny-ra, a városkapuból ÉNy-felé induló országút legelső elágazásánál állhatott. Ez a mai Kossuth tér Ny-i részének feleltethető meg, illetőleg annak környezetében valószínűsíthető. Ugyanakkor tekintettel az egyes oszlophelyek általajban látszódó maradványainak minimális észlelhetőségére, az igen vastag feltöltésre, a környezet beépítettségére, valamint a téren 2007-ben, illetőleg az azt megelőzően elvégzett földmunkák nagyságrendjére, feltehetően már soha nem deríthetjük ki pontosabb elhelyezkedésüket.

A Szolnokot ábrázoló 16–17. századi hadmérnöki felmérések csaknem teljesen üresnek mutatják a vár és a város környezetét. A vedutákon azonban nemcsak a szandzsákszékhelyről, hanem az azon kívül eső területről egyaránt mozgalmas kép tárul elénk. Problémát jelentett, hogy korábban ennek a forráscsoportnak a megítélése eltérő volt. A most közölt újabb topográfiai eredmény fényében megerősítést nyert az a korábbi véleményünk, hogy a szolnoki vonatkozású metszetek esetében számolnunk kell hiteles részletekkel. Viszont hibát vétenénk, ha abszolutizálnánk ezeket, a szakmai hitelesség ugyanis megköveteli, hogy az ősforrásokra koncentráljunk, továbbá kontrolladatok bevonása is elkerülhetetlen.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] ÁGOSTON Gábor: A szolnoki szandzsák 1591–92. évi összeírása I. *Zounuk* 3, 1988. 221–296.
- [2] H. BATHÓ Edit: A Jász Múzeum 125 éve. *A Jász Múzeum Évkönyve 1975–2000*, 2001. 5–35.
- [3] BAGI Gábor: A város története a honfoglalástól 1848-ig. In: V. Szász József (szerk.) *Szolnok. A várispán-ságtól a harmadik évezred küszöbéig*. Budapest, 2000. 9–32.
- [4] BAGI Gábor: A török uralom és a Rákóczi-szabadságharc. In: M. Román Béla – Pókász Endre – Szutorisz-Szügyi Csongor – Tapasztó Ildikó – V. Szász József (szerk.) *Szolnok könyve – fejezetek a város történelméből*. Szolnok, 2010. 30–37.
- [5] BALYI János: Adatok és események Szolnok megye egyháztörténetéből. *Váci Egyházmegyei Almanach* 2, 1980. 7–46.
- [6] BÁLINTH Gábor: A magyarországi török hódoltságról – XVII-ik századi török forrás szerint. I–II. *Századok* 4, 1870. 233–244. 297–308.
- [7] BELITZKY János: Adatok a hídépítő Mahmud bég életéhez. *Jáskunság* 12(3), 1966. 132–138.
- [8] BELITZKY János: Ascanio Centorio Szolnok, 1552. évi elestéről. *Jáskunság* 15(3), 1969. 139–144.
- [9] BENEDEK Gyula: Oklevelek és iratok Külső-Szolnok vármegye XVI. századi történetéhez. *Zounuk* 8, 1993. 229–273.

- [10] BENEDEK Gyula: *Oklevelek és iratok Szolnok város történetéből 1075–1685*. Documentatio Historica 10. Szolnok, 2007.
- [11] BENEDEK Gyula: *Törökszentmiklósi oklevelek és iratok 1075–1685*. Documentatio Historica 13. Szolnok, 2011.
- [12] BENEDEK Gyula: *Szolnok megye újjátelepülése a Rákóczi-szabadságharc után 1709–1730*. Documentatio Historica 14. Szolnok, 2011a.
- [13] BOTÁR Imre: *Szolnok települési, népesedési és gazdasági viszonyai a XVIII. században*. Szolnok, 1941.
- [14] BÓNA István: Vendégségben őseink háza táján. A szolnoki Damjanich János Múzeum új állandó régészeti kiállítása. *Jászkunság* 42(5–6), 1996. 221–232.
- [15] BRAUN Georg - HOGENBERG Franz: *Civitates orbis terrarum VI*. Köln, 1617.
- [16] CSEH Géza: Szolnok utcái és történelmi városrészei. In: V. Szász József (szerk.) *Szolnok. A várispánságtól a harmadik évezred küszöbéig*. Budapest, 2000. 261–310.
- [17] DÁVID Géza: Az utolsó előtti budai beglerbég. In: Uő.: *Pasák és bégek uralma alatt. Demográfiai és közigazgatás-történeti tanulmányok*. Budapest, 2005. 375–377.
- [18] DILICH Wilhelm: *Ungarische Chronica*. Kassel, 1600.
- [19] ELEK István: Az Alföld és Szolnok város települése. *Különlenyomat a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1940. évfolyam 35–36. számából*. 1940. 1–11.
- [20] EVLIYÂ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî: *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini. 7. Kitap*. Haz. Yücel Dağlı – Seyit Ali Kahraman – Robert Dankoff. İstanbul, 2003.
- [21] FEKETE Lajos: Debrecen város levéltárának török oklevelei. *Levéltári Közlemények* 3, 1926. 42–67.
- [22] FEKETE Lajos: A hódoltság-kori törökség Magyarországra vonatkozó földrajzi ismeretei. *Hadtörténelmi Közlemények* 31, 1930. 1–17.
- [23] FODOR Pál: Néhány adat a török végvári rendszer állapotáról a 17. század középső harmadából. In: Bodó Sándor – Szabó Jolán (szerk.) *Magyar és török végvárak 1663–1684*. Studia Agriensia 5. Eger, 1985. 165–172.
- [24] FORGÁCH Ferenc: *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt*. Budapest, 1982.
- [25] GACSÁRI KISS Sándor: *A római katolikus egyház története Szolnokon*. Szolnok, é. n. (1997)
- [26] GÉVAY Antal: *A' budai pasák*. Bécs, 1841.
- [27] GOROVÉ László: Szolnok Várának viszontagságai. *Tudományos Gyűjtemény* 4(9), 1820. 3–32.
- [28] GOROVÉ László: A' Szolnokvári viszontagságoknak folytatása. *Tudományos Gyűjtemény* 5(6), 1821. 38–62.
- [29] GYÁRFÁS István: *A Jász-Kúnok története. Negyedik kötet. 1542–1686-ig*. Budapest, 1885.
- [30] GYÖRFFY Lajos: *Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez*. Jászkunsági füzetek 4. Szolnok, 1956.
- [31] HADNAGY Szabolcs – PAPP Sándor: Békekötési kísérletek a tizenöt éves háború idején, 1601-ben. *Aetas* 18(2), 2003. 118–153.
- [32] HORNYIK János: *Kecskemét város története, oklevéltárral. Második kötet*. Kecskemét, 1861.
- [33] HORNYIK János: *Kecskemét város története, oklevéltárral. Harmadik kötet*. Kecskemét, 1862.
- [34] HORVÁTH Anna: Le Commerce dans l'Éyâlet de Buda durant la seconde moitié du XVI.-ème siècle. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 7, 1969. 57–63.
- [35] HORVÁTH Ann: The Cattle Trade of a Hungarian Town (Szolnok) in the Period of Turkish Domination. *Studia Turcica* 1971. 235–240.
- [36] ILLÉSSY János: Adatok a szolnoki vár felépítéséhez és első ostromához. *Hadtörténelmi Közlemények* 6, 1893. 635–666.
- [37] ISTVÁNFFY Miklós: *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/2*. Sajtó alá rendezte: Benits Péter. Budapest, 2003.
- [38] ISTVÁNFFY Miklós: *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/3*. Sajtó alá rendezte: Benits Péter. Budapest, 2009.
- [39] IZSÉPY Edit: *Végvári levelek*. Budapest, 1962.
- [40] KAPOSVÁRI Gyula: „Oly igen szép, erős Szolnok vára vala...” A szolnoki vár a törökkorban. *Jászkunság* 3(1), 1956. 36–40.
- [41] KAPOSVÁRI Gyula: Szolnok–Vár. *Régészeti Füzetek* 11, 1959. 76.
- [42] KAPOSVÁRI Gyula: Szolnok–Vár, Tiszapart. *Régészeti Füzetek* 15, 1962. 91.

- [43] KAPOSVÁRI Gyula: Szolnok–Vár, Zagyva-torkolat. *Régészeti Füzetek* 15, 1962a. 91.
- [44] KAPOSVÁRI Gyula: A szolnoki vár kialakulása és nyomai a városképben. *Jászkunság* 17(1–2), 1971. 81–95.
- [45] KAPOSVÁRI Gyula: *A szolnoki vár látképes ábrázolásai*. Szolnok, 1973.
- [46] KAPOSVÁRI Gyula: A szolnoki vár helye a mai városképben. *Szolnok megyei Néplap* 25(9), 1974. január 12. *Jubileumi Híradó. A Szolnok megyei Néplap melléklete* 6. 1974. 8.
- [47] KAPOSVÁRI Gyula: A szolnoki vár török kézen 1552–1685. In: Kaposvári Gyula – Mészáros Ferenc (szerk.) *Szolnok város története I.* Szolnok, 1975. 57–66.
- [48] KAPOSVÁRI Gyula: Jelentés a Szolnok megyei múzeumi szervezet tevékenységéről. *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv* 1978, 287–289.
- [49] KAPOSVÁRI Gyula: A szolnoki vár kialakulása és helye a város települési képében I. Szolnok térképes, rajzos ábrázolásai és topográfiai képe 1685-től 1810-ig. *Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 1982–1983, 1983. 161–204.
- [50] KAPOSVÁRI Gyula: *Szolnok várának visszafoglalása a töröktől 1685-ben*. Szolnok, 1985.
- [51] KAPOSVÁRI Gyula: *Szolnok megye műemlékei*. Szolnok, 1988.
- [52] KAPOSVÁRI Gyula: A szolnoki vár kialakulása és helye a város települési képében II. Szolnok város térképes, rajzos ábrázolásai (1810–1910). *Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 7, 1990. 231–305.
- [53] KAPOSVÁRI Gyula – CSÁNYI Marietta: Szolnok–Vár, Gutenberg tér 4. *Régészeti Füzetek* 27, 1974. 104–105.
- [54] KARÁCSON Imre: *Evlia Cselebi török világotató magyarországi utazásai 1664–1666*. Budapest, 1908.
- [55] KATHONA Géza: *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*. Budapest, 1974.
- [56] KÁRFFY Ödön: Dobó István a pozsonyi kamarának jelenti a töröknek Eger ellen való készülését. 1549 március 11. *Hadtörténelmi Közlemények* 1912, 306–308.
- [57] KERTÉSZ Róbert: Szolnoki Tapintható láthatatlan térplasztika: Szolnok 1585. *Rotary Club Szolnok* 6. *Hírlevél* 2008. 47–51.
- [58] KERTÉSZ Róbert: *Szolnok középkori és török hódoltság kori régészete*. Szolnok, 2010. (kéziratban).
- [59] KERTÉSZ Róbert – BANA Zsolt: Régészeti kalandozások a város múltjában (11–18. század). In: M. Román Béla – Pókász Endre – Szutorisz-Szügyi Csongor – Tapasztó Ildikó – V. Szász József (szerk.) *Szolnok könyve – fejezetek a város történelméből*. Szolnok, 2010. 60–86.
- [60] KERTÉSZ Róbert – MORGÓS András – NAGY Dénes – SZÁNTÓ Zsuzsanna: Tisza-hidak a török hódoltság korából radiokarbon és dendrokronológiai vizsgálatok tükrében. In: Gömöri János (szerk.) *Az erdő és a fa régészete és néprajza*. Sopron, 2007. 145–178.
- [61] KERTÉSZ Róbert – BANA Zsolt – NAGY Dénes: Új adatok és módszerek Szolnok városmagjának történeti rekonstrukciójához. *Szolnoki Tudományos Közlemények* 11, 2007a. (CD-ROM) 1–46.
- [62] KERTÉSZ Róbert – SUDÁR Balázs – BANA Zsolt – KÓMÁR Mihály: Egy elfeledett muszlim imahely: a szolnoki Szulejmán szultán-dzsámi. *Műemlékvédelem* 56, 2012. 110–125.
- [63] KERTÉSZ Róbert – SUDÁR Balázs – BANA Zsolt: Szolnok (Magyarország) – egy jelentős alföldi szandzsákszékhely (1552–1685). In: Naciye Güngörmüş (szerk.) *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu 2011. Geçmişten Günümüze Türk-Macar İlişkileri*. Ankara, 2012a. (megjelenés alatt).
- [64] KISARI BALLA György: *Törökkori várrajzok Stockholmban*. Budapest, 1996.
- [65] KISARI BALLA György: *Száz várrajz Württembergben*. Budapest, 1998.
- [66] KISARI BALLA György: *Karlsruhei térképek a török háborúk korából*. Budapest, 2000.
- [67] KOMÁROMY József: Adatok Szolnok várának történetéhez. *Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve* 1938–1943, 1943. 71–112.
- [68] KORPÁS Zoltán: Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. Adalékok Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéhez (1548–1552). *Fons* 6(1–2), 1999. 3–129.
- [69] KOVÁCS Gyöngyi: A XIV–XVII. század története. In: Raczyk Pál (szerk.) „*Szolnok megye a népek országútján*”. *Szolnok megye története a régészeti leletek tükrében*. Állandó kiállítás vezetője. Szolnok, 1982. 83–90. 118–119. 129.
- [70] KOVÁCS Gyöngyi: *Török kerámia Szolnokon*. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 30–31. Szolnok, 1984.
- [71] KOVÁCS Gyöngyi: Török rézedények Szolnok megyéből. *Archaeologiai Értesítő* 111, 1984a. 78–91.
- [72] KOVÁCS Gyöngyi: 16th – 18 th Century Hungarian Pottery Types. *Antaeus* 19–20, 1991. 169–180. 351–361.
- [73] KOVÁCS Gyöngyi: Törökszentmiklós a török korban. A szentmiklósi török palánkvár. In: Selmeczi László – Szabó Antal (szerk.) *Fejezetek Törökszentmiklós múltjából*. Törökszentmiklós, 2001. 169–228.

- [74] KOVÁCS Gyöngyi: A hódoltsági leletanyag kutatásának néhány lehetséges iránya. In: Gerelyes Ibolya – Kovács Gyöngyi (szerk.) *A hódoltság régészeti kutatása*. Opuscula Hungarica 3. Budapest, 2002. 245–254.
- [75] KOVÁCS Gyöngyi: A magyarországi oszmán-török régészet új eredményei: áttekintés a Dráva menti kutatások kapcsán. In: Benkő Elek – Kovács Gyöngyi (szerk.) *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon I–II*. Budapest, 2010. 757–781.
- [76] KOVÁCS Gyöngyi – TOMKA Gábor: A török hódoltság kora. In: Visy Zsolt (főszerk.) *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest, 2003. 405–412.
- [77] M. ROMÁN Béla (szerk.): *Kézikönyv Szolnok város történetének tanításához (általános iskola 5–8. osztály)*. Szolnok, 2011. (CD-ROM).
- [78] MAROSI Endre: Itáliai hadiépítésszek részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében 1541–1592 között. *Hadtörténelmi Közlemények* 21(1), 1974. 28–74.
- [79] MOLNÁR Erzsébet: Az Alföld kulcsa, a szolnoki vár. *Belvedere* 14(7–8), 2002. 8–22.
- [80] NAGY József: *Eger története*. Budapest, 1978.
- [81] NEMES Gerzson: Szolnok. In: Nemes Gerzson (szerk.) *Szolnok és a Közép-Tiszavidék vízügyi múltja I*. Vízügyi Történeti Füzetek 8. Budapest, 1975. 36–53.
- [82] PALUGYAY Imre: *Jász-Kún Kerületek s Külső Szolnok vármegye leírása*. Pest, 1854.
- [83] PATAKI Vidor: A XVI. századi várépítés Magyarországon. *A Bécsi Magyar Intézet Évkönyve* 1, 1931. 98–132.
- [84] POLGÁR Zoltán: A szolnoki vár. In: Madaras László – Kertész Róbert – Polgár Zoltán (szerk.) *Vendégségben őseink háza táján*. Állandó régészeti kiállítás a szolnoki Damjanich János Múzeumban. Szolnok, 1996. 105–112.
- [85] RÁTH Károly: Szolnok történetéhez. *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek* 3, 1865. 366–368.
- [86] SCHEFTSIK György (szerk.): *Jász-Nagykun-Szolnok vármegye multja és jelene*. Pécs, 1935.
- [87] SELMECZI László: Szolnok város története a honfoglalástól 1526-ig. In: Kaposvári Gyula – Mészáros Ferenc (szerk.) *Szolnok város története I*. Szolnok, 1975. 25–38.
- [88] SOMOGYI Ignác: Szolnok várának és városának régi képei az országos kiállításon. *Jász-Nagykun-Szolnok. Közöny: a megyei, községi, társadalmi, sport és közgazdasági élet köréből* 9, 1885. május 31.
- [89] SOMOGYI Ignác: Szolnok a török uralom alatt IV. *Jász-Nagykun-Szolnok. Közöny: a megyei, községi, társadalmi, sport és közgazdasági élet köréből* 9, 1885a. szeptember 6.
- [90] SOPRONI Olivér: Szolnok török kerámiaja I. *Jáskunság* 3(2), 1956. 56–61.
- [91] SOPRONI Olivér: Szolnok török kerámiaja II. *Jáskunság* 3(3), 1956a. 102–106.
- [92] STANCIK Ilona: Szolnok története az őskortól a honfoglalásig. In: Kaposvári Gyula – Mészáros Ferenc (szerk.) *Szolnok város története I*. Szolnok, 1975. 9–23.
- [93] SUGÁR István: A török végvárrendszer Északkelet-Magyarországon. Heves, Külső-Szolnok, Borsod vármegyék és a Jászság. In: Bodó Sándor – Szabó Jolán (szerk.) *Magyar és török végvárak 1663–1684*. Studia Agriensia 5. Eger, 1985. 229–305.
- [94] SUGÁR István: *Heves megye és Eger visszafoglalása a töröktől*. Studia Agriensia 8. Eger, 1987.
- [95] SZABÓ László: *Szolnok város művelődéstörténete 1075–1990*. Jáskunság füzetek 11. Szolnok, 1998.
- [96] SZAKÁLY Ferenc: *Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata (1548–1552)*. Budapest, 1986.
- [97] SZALAI Béla: *Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800*. Budapest, 2001.
- [98] SZALAY László – WENZEL Gusztáv: *Verancsics Antal összes munkái. Nyolczadik kötet. Vegyes levelek 1559–1562*. Pest, 1868.
- [99] SZÁNTÓ Imre: A szolnoki vár felépítése és a török kézre jutása 1550–1552. In: Kaposvári Gyula – Mészáros Ferenc (szerk.) *Szolnok város története I*. Szolnok, 1975. 39–56.
- [100] SZÁNTÓ Imre: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk*. Budapest, 1985.
- [101] SZÁNTÓ Zsuzsanna – KERTÉSZ Róbert – MORGÓS András – NAGY Dénes – MOLNÁR Mihály – GRABNER Michael – RINYU László – FUTÓ István: Combined Techniques to Date the First Turkish Bridge Over the River Tisza, Hungary. *Radiocarbon* 49(2), 2007. 515–526.
- [102] SZENDREI János: Szolnok eleste 1552-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* 2(2), 1889. 125–140.
- [103] SZIKSZAI Mihály: Jász-Nagykun-Szolnok megye székhelye: Szolnok. In: Novák László (főszerk.) *Jász-Nagykun-Szolnok megye kézikönyve*. Magyarország Megyei Kézikönyvei 10. Ceba Kiadó, 1998. 150–183.

- [104] SZÜCS István: *Szabad királyi Debreczen város történelme. Első kötet.* Debreczen, 1871.
- [105] THALLÓCZI Lajos: *Csömöri Zay Ferencz (1505–1570).* Magyar történeti életrajzok. Budapest, 1885.
- [106] TINÓDI Sebestyén: *Krónika.* Sajtó alá rendezte: Sugár István. Budapest, 1984.
- [107] TOMKÓ Viktor: Török közigazgatás Magyarországon: a szolnoki szandzsákbégek története I. *Zounuk* 19, 2004. 9–46.
- [108] TOMKÓ Viktor: Török közigazgatás Magyarországon: a szolnoki szandzsákbégek története II. *Zounuk* 20, 2005. 9–60.
- [109] TOMKÓ Viktor: Újabb kutatások a törökkori Szolnokról. *Szolnoki Tudományos Közlemények* 9, 2005a. (CD-ROM) 1–16.
- [110] VARGA Imre: Név nélküli egykorú tudósítás Thökölynek a budai Vezérnél tett látogatásáról (1682. április–május). In: Benczédi László (szerk.) *A Thököly-felkelés és kora.* Budapest, 1983. 277–283.
- [111] VASS Előd: A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása. In: Farkas József (szerk.) *Tanulmányok Csongrád megye történetéből.* Szeged, 1979. 5–80.
- [112] VELICS Antal – KAMMERER Ernő: *Magyarországi török kincstári defterek.* Budapest, 1890.
- [113] VÖRÖS István: *Rajzok Szolnok város múltjából.* Versegly Kiskönyvtár 2. Szolnok, 2005.
- [114] WEHNER Tibor: Két új rendhagyó szobormű Szolnok városában. *Jászkunság* 55(1–4), 2012. 286–288.
- [115] ZOLTAI Lajos: Debreczen a török uralom végén. A város háztartása 1662–1692. *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 10, 1903. 289–341.
- [116] ZOLTAI Lajos: Debreczen város számadásai 1658-tól 1682-ig. Huszonöt súlyos esztendő pénzügyi gazdálkodása. *Különlenyomat a Debreczeni Képes Kalendárium 1918. évi folyamából.* Debreczen Sz. Kir. Város Könyvnyomda-Vállalata, 1917. 2–32.
- [117] ZOLTAI Lajos: Debreczen élete a XVII. század-eleji főbírói számadások tükrében. *Ismeretlen részletek Debreczen múltjából.* Debreczen, 1936. 5–87.